

TEHOSTUVA TUOTANTO

– KOHTI IHMISKUNNAN
VAPAUTUMISTA VAI RAPPIOTA?

Tuotannon tehostuminen sisältää kaksi toisilleen ristiriitaista kehityskulkua: se luo materiaaliset mahdollisuudet ihmisen vapaalle itsetoteutukselle, mutta alistaa samalla ihmisen ja luonnon tuotannon omille lainalaisuuksille. Johtaako tehostuva tuotanto kohti ihmiskunnan vapautumista vai rappiota?

MIKKO A. NIEMELÄ

Ihmisyhteisöt ovat kasvaneet yhä tiiviimmiksi verkostoiksi. Niiden välityksellä tuotannosta on tullut globaalia. Verkostot ovat mahdollistaneet teknologian kehittymisen ja leviämisen aivan uudella nopeudella. Teknologia on mahdollistanut tuotannon tehostumisen siten, että ihminen on tehnyt maapallosta enemmän ja enemmän itsensä näköisen.

Tuotannon kasvu sisältää kaksi toisilleen vastakkaista kehitystendenssiä. Ensiksi, aineellisen rikkauden kasvu on luonut perustan sellaiselle luovalle ihmisyydelle, joka ei suuntaudu ainoastaan välttämättömien hyödykkeiden hankintaan, vaan muun muassa tieteellisiin, taiteellisiin ja uskonnollisiin kysymyksiin. Toisaalta, valtavat tuotantoverkostot alistavat luonnon ja ihmisten

Tiitus Petäjäniemi
Kullannuput

TUOTANNOKSI VOIMME
YMMÄRTÄÄ SELLAISTEN
TUOTTEIDEN VALMISTAMISEN,
JOILLA ON JOKIN KÄYTTÖ-
ARVO. TEHOKKUUDEN
MÄÄRITTELEMINEN ON JO
PALJON HAASTAVAMPAA.

elämän tuotannon omille lainalaisuuksille. Kumpi näistä kehityskuluista kuvaa paremmin todellisuutta ja mitä me voimme toivoa rakentaessamme tulevaisuuden tuotantoa?

Tuotannoksi voimme ymmärtää sellaisten tuotteiden valmistamisen, joilla on jokin käyttöarvo. Tehokkuuden määrittäminen on jo paljon haastavampaa. Yleisesti ajatellaan, että tehokkuus lisääntyy silloin kun tuotteet onnistutaan valmistamaan pienemmin panostuksin. Tehokkuus tai tuottavuus kasvaa sitä mukaa, mitä parempi on prosessin panos/tuotos -suhde.

On oleellista kysyä, kenen tai minkä panoksesta silloin puhutaan, kun tuotantoa tehostetaan. Panos voi koostua ihmistyöstä tai sen ulkopuolisesta energiasta. Yhden näkemyksen mukaan tehokkuus lisääntyy sitä mukaa, kun ihmistyötä onnistutaan korvaamaan luonnosta saatavalla energialla. Toinen tapa lähestyä asiaa on nähdä tehokkuus niin, että se tarkoittaa ylipäänsä mahdollisimman vähäistä energian investointia tuotantoon.

Ensimmäinen näkemys kuvaa teknologiaoptimismia ja näkee tehostumisen ihmisen vapautumisen ehtona.

Tällainen emansipatorinen toive sisältyy muun muassa marxilaiseen ajatteluun. Jälkimmäinen näkemys taas näkee teknologisoituvan yhteiskunnan tuhlaavana, sillä se perustuu riippuvuussuhteelle luonnosta saatavasta kertakäyttöisestä energiasta ja johtaa ympäristön tuhoutumiseen. Näin ajattelee esimerkiksi omavaraistaloudesta kirjoittanut Lasse Nordlund (Nordlund 2008).

TUOTANTO OMAVARAISTALOUDESSA

Nordlundin mukaan perinteisin menetelmin tapahtuva maanviljely on huomattavasti tehokkaampaa kuin koneellinen maanviljely. Koneellinen viljely vaikuttaa tehokkaalta, koska pellon kyntäminen on paljon nopeampaa traktorilla kuin kuokalla. Tässä kuitenkin helposti unohtuu, että traktori on ensin kehitettävä, rakennettava, kuljetettava ja ruokittava polttoaineella. Nordlund katsoo, että lopulta traktorin hyödyntämiseen menee enemmän energiaa kuin ihmisvoimin kuokkimiseen. (Nordlund 2008, 12-13.)

Nordlund ajattelee, että ihminen voi jättää suuren osan ulkopuoleltaan saatavasta energiasta ja korvata sen omalla työllään. Nordlund on omassa elämässään todistanut sen, miten paljon vapaa-aikaa omavaraistaloudessa elävälle ihmiselle tästä huolimatta jää. Niin voi elää.

Nordlundilta voisi kuitenkin kysyä, onko luonnosta saatavan energian hyödyntäminen sinällään kohtalokasta? Sen tehtävä on korvata yksinkertaista ihmistyötä ja vapauttaa aikaa muuhun toimintaan.

Lisäksi elämme jo teknologisessa yh-

teiskunnassa ja pidän tavoiteltavana ratkaista tuotantoon liittyvät ongelmat mahdollisimman pienin muutoksin. Nordlundkaan ei ajattele, että omava-raistalous voisi olla realistinen vaihtoehto valtaväestölle, ellei jotain suurta kriisiä tapahdu.

TEKNOLOGIAN JA SUURKAUPUNKIEN PUOLUSTUS

Marxilaisen ajattelun keskiössä on usko teknologian sisältämään potentiaaliin, joka voi tuotannon tehostumisen kautta lisätä vapaa-aikaa. Kapitalistisen tuotantotavan puitteissa kehittyvä teknologia ja luonnon hallinta tekevät kommunismin mahdolliseksi. Tunnetun fraasin mukaan kommunismi tarkoittaa ”kullekin tarpeidensa mukaan ja kukin kykyjensä mukaan”. On selvää, että tämän kaltainen tila edellyttää resurssien ja vapaa-ajan runsautta.

Tällainen yhteiskunta ei ole vielä toteutunut missään. Tästä huolimatta Herbert Marcuse säilytti uskonsa vapautumisen mahdollisuuksiin (Marcuse 1998). Hänen mukaan teknistynyt yhteiskunta on ajautunut tilanteeseen, jossa yksilöllisen autonomian periaate on kääntynyt itseään vastaan. Mekaaninen tuotanto vaatii vapailta yksilöiltä ennen kaikkea sopeutumiskykyä koneistoon. Siten ihminen vieraantuu autonomisesti asetetuista tarpeistaan ja toimii ennen kaikkea ulkoa annettujen vaatimusten mukaisesti. Tällainen ihminen ei ole vapaa. Kaikki on järjestetty valmiiksi.

Marcusen mukaan vallitseva tuotantotapa tuottaa niukkuutta sen sijaan, että vähentäisi sitä. Yksityisomistukseen perustuvassa tuotannossa menestys on riippuvaista siitä, minkä verran

yksittäisellä taholla on hallussaan erilaisia muille mahdollisimman niukkoja tuotannontekijöitä. Voittoaste on sitä suurempi, mitä suurempi tarve tietyille tuotteille on ja mitä vähemmän niitä on saatavilla.

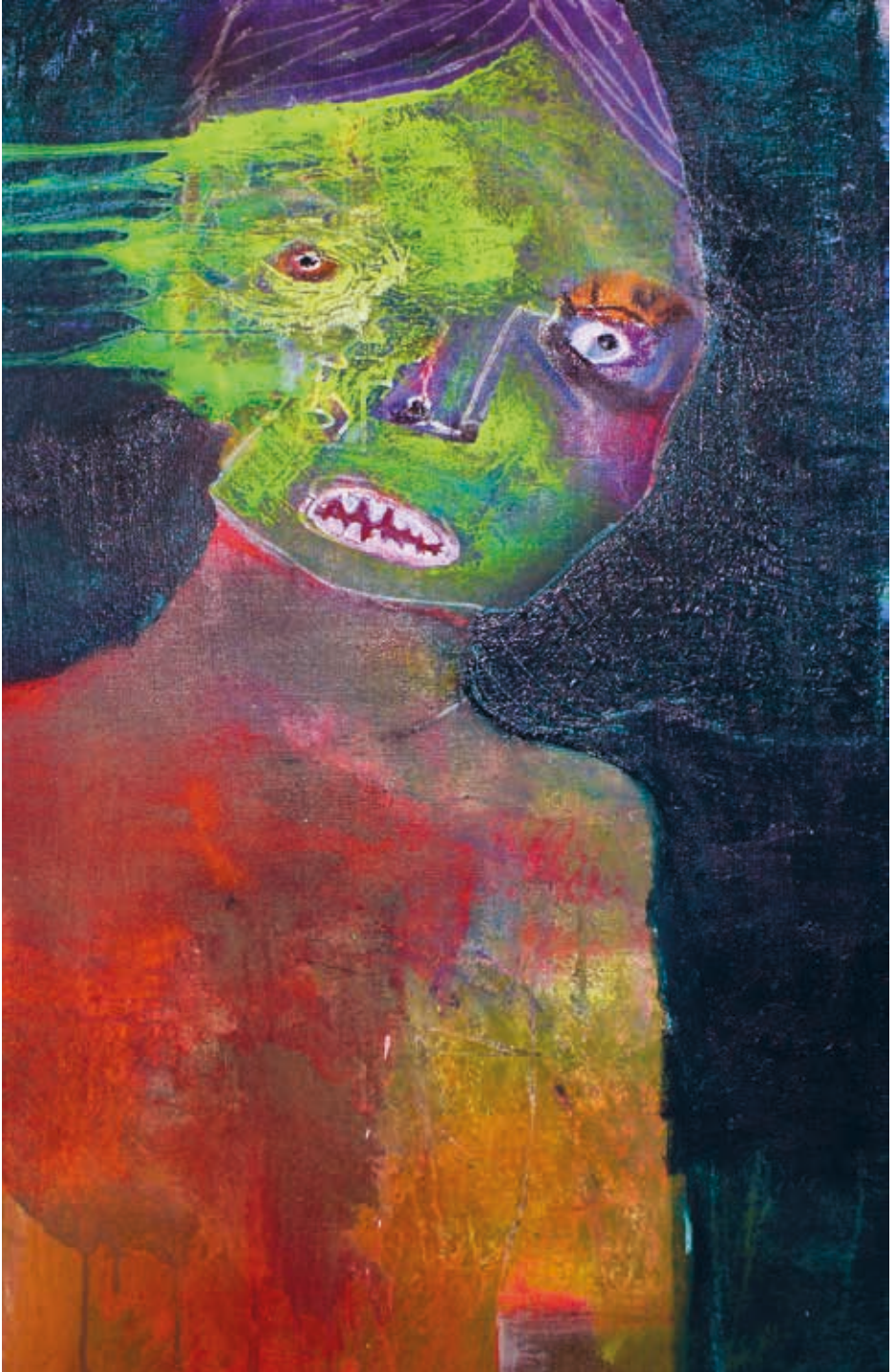
Teknologinen kehitys kuitenkin mahdollistaa niukkuuden yhteiskunnan muuttamisen kommunismin ideaa tavoittelevaksi runsauden yhteiskunnaksi. Marcuse arvostelee kovin sanankääntein ratkaisuyrityksiä, jotka ovat valmiita luopumaan teknisestä kehityksestä:

”[K]aikki teknologianvastaisen luonteen omaavat ohjelmat, kaikki propaganda teollisuudenvastaisen vallankumouksen puolesta palvelee vain niitä, jotka pitävät inhimillisiä tarpeita tekniikan hyödyntämisen sivutuotteina. Tekniikan viholliset yhdistyvät helposti terroristisen teknokratian voimien kanssa. Yksinkertaisen elämän filosofia, kamppailu suurkaupunkeja ja niiden kulttuuria vastaan auttaa usein opettamaan ihmisille epäluottamusta niitä potentiaalisia välineitä kohtaan, jotka voisivat vapauttaa heidät.” (Marcuse 1998, 63.)

MEKAANINEN TUOTANTO VAATII VAPAILTA YKSILÖILTÄ ENNEN KAIKKEA SOPEUTUMISKYKYÄ KONEISTOON. SITEN IHMINEN VIERAANTUU AUTONOMISESTI ASETETUISTA TARPEISTAAN JA TOIMII ENNEN KAIKKEA ULKOA ANNETTUIJEN VAATIMUSTEN MUKAISESTI. TÄLLAINEN IHMINEN EI OLE VAPAA. KAIKKI ON JÄRJESTETTY VALMIIKSI.

Tiitus Petäjäniemi
Silmätulehdus

Tiitus Petäjäniemi
Jarven mörkö

TUOTANNON TEHOSTUMISEN ANTROPOLOGIAA

Historioitsijat J. R. ja William H. McNeill ovat kiteyttäneet, että ”historiaa eteenpäin ajava voima on ihmisen pyrkimys muuttaa olojaan vastaamaan toiveitaan” (McNeill & McNeill 2005, 20). Teknologian kehittymisen voi katsoa olevan yritys ratkaista toiveiden ja maailman välinen epäsuhta.

McNeill & McNeill katsovat, että yhteistyö ja kilpailu ovat olleet osa mitä tahansa yhteisöjen verkostoa. Olisi siis väärin ajatella, että tuotannollinen

kilpailu syntyisi kapitalismista tai että kilpailusta voitaisiin luopua jossain yhteiskunnassa. Voidaan sanoa, että kapitalistinen tuotantotapa on kiihdyttänyt kilpailua, lisännyt työnjakoa sekä laajentanut ylipäänsä talouden sektoria. Näiden piirteiden alkuperä on kuitenkin jossain syvemmällä ihmisyydessä.

Mitä sitten tarkoitamme kapitalismilla? Tälle termille on hyvin vaikea löytää yksiselitteistä määritelmää, mutta tarjoan yhden ehdotuksen. Sillä voitaisiin tarkoittaa pääomien valtaa yhteiskunnassa joko ihmisten välineenä tai ih-

misistä itsenäistyneenä mahtina. Pääomien kasaantuminen edellyttää jonkin sorttista varastointia. Näin ollen voisi katsoa, että kapitalismi otti ensimmäiset askeleensa silloin, kun ruokaa onnistuttiin ensi kerran varastoimaan pitemmän aikavälin tarpeisiin.

Tämä ei kuitenkaan vielä riitä, vaan kasaantuminen edellyttää myös yksityisomistusta, jolloin pääomat voivat alkaa kasaantua yksittäisten henkilöiden omaisuudeksi. Varastoiminen mahdollistaa suhteellisen paikallaan pysyttelevät yhteisöt, mikä taas on edellytys yksityisomistuksellisten suhteiden muodostumiselle.

McNeill & McNeill esittävät, että maanviljelys alkoi, koska paikallaan pysyttelevien yhteisöjen ruokavaroista tehtiin keinotekoisia niukkoja. Metsästäjäkeräilijäkuultuurista poiketen, ravintoa ei enää jaettu koko yhteisön kesken, vaan ravinnosta tuli vallankäytön väline. Näin syntyi luokkayhteiskunta.

Toinen syy maanviljelyksen aloittamiseen oli paikallaan pysyttelevästä asutuksesta seuraava väestönkasvu. Toisin kuin aiemmin on yleisesti oletettu, maanviljelys ei tehostanut tuotantoa, vaan päinvastoin teki selviytymisestä talonpojille raskasta raadantaa. McNeill & McNeill ovat arvioineet, että metsästäjäkeräilijät käyttivät ravinnon hankintaan vuodessa vain joistakin viikoista kuukausiin. Ravinto saatiin tuotettua hyvin tehokkaasti silloin kun riistasta ei ollut pulaa ja metsästyssaaliit olivat henkilöä kohden runsaita. (McNeill & McNeill 2005, 42-53.)

Jo metsästäjäkeräilijät olivat siis hyvin riippuvaisia ulkoisista energianlähteistä. Öljylähteitä voisikin kuvata nykypäivän vähiin käyviksi peuralaumoiksi.

KOHTI PAREMPAA ELÄMÄNTAPAA

Marxilainen ajattelu nojaa vahvasti käsitykseen, että ihmisen vieraantumisen kumpuaa tuotannollisesta työnjaoista. Käsitystä tulee täsmentää samaan tapaan kuin käsitystämme kapitalismista. Varsinkin taloudellisen kriisin aikana on varottava luisumasta selityksiin, jotka johtavat lähes kaikki ilmiöt taloudesta.

Esimerkiksi sosiologit Peter Berger ja Thomas Luckmann (1991) ovat kuvanneet hyvin, miten vieraantuminen on perustavanlaatuinen tapahtuma ihmisen sosialisatiossa. Ihmiset vieraantuvat jo käyttäessään kieltä, jonka merkitykset on määritelty hänen ulkopuolellaan, tai omaksuessaan kulttuurisesti ikään kuin annettuna lukuisia päämääriä. Esimerkiksi monia juhlapäiviä vietetään siten, ettei nykyisillä sukupolvilla ole välttämättä mitään käsitystä niiden alkuperäisistä merkityksistä.

Kriittinen vieraantuneisuuden voitettava tietoisuus kyseenalaistaisi kaiken annetun, mutta ihmisen käytännölliset psyykkiset resurssit ovat tämän suhteen rajalliset. Jotta ihminen voi jotenkin käsitellä maailman ja toimia siellä, on hänen vieraannuttava.

John Dewey katsoi, että teknologinen kehitys on ollut huimasti nopeampaa kuin kulttuurinen ja siksi tekniikan mahdollisuuksia ei ole kyetty hyödyntämään parhaalla mahdollisella tavalla. ”Jotkut syyttävät höyryä, sähköä ja koneita elämämme kaikista nurjista puolistista. On aina helppo sälyttää ihmiselle kuuluva vastuu jonkin paholaisen ja jonkin vapahtajan kannettavaksi. Todellisuudessa vaikeudet johtuvat lähinnä teknologisten tekijöiden toimintaan

kytkeytyvistä ideoista – sekä ideoiden puutteesta.” (Dewey 2006, 161.)

Marcuse tarttuu Deweyn haasteeseen kriittisen rationaalisuuden käsitteellään. Kriittinen rationaalisuus toimii kulttuurin kehittämisen työkaluna. Marcusen mukaan tehostuva tuotanto voi edistää inhimillistä vapautumista silloin, kun se sisältää kriittisen rationaalisuuden.

Tulisiko kriittinen rationaalisuus ymmärtää valveutuneena ajatteluna, jonka avulla yksilöt tekevät oikeat ratkaisut vapautuksen edistämiseksi ja ympäristötuhon välttämiseksi? Tämä ei liene Marcusen ajatus. Kriittinen rationaalisuus liittyy ulottuvuuteen, jossa toisinajattelu on mahdollista. Ilman toisinajattelua yhteiskunta ei voi edistyä. Kriittinen rationaalisuus voi sisältyä muun muassa tieteen tai taiteen tehtäviin.

Toinen tärkeä kysymys on se, miten kriittisellä rationaalisuudella voi olla jokin vaikutus vallitseviin olosuhteisiin. Jotta kriittisen rationaalisuuden ulottuvuus voi olla mahdollinen, on vieraantuneet suhteet tiedostettava ja niitä on koeteltava.

Kuten Berger ja Luckmann osoittavat, instituutiotasolla ihminen ei voi välttää vieraantumista. Tarvitsemme siis uuden elämäntavan. Tapa tarkoittaa, että omaksumme jonkin toimintamallin ja toistamme sitä ainoastaan sen tavanomaisuuden vuoksi.

Vieraantuneet suhteet on pyrittävä kumoamaan, mutta vain jotta voimme rakentaa entistä *paremmat* vieraantuneet suhteet. Niukkuutta kasvattavan ja ympäristöä kuormittavan teknologisen rationaalisuuden sijaan on vieraannuttava niin, että tehostuva tuotanto edistää rikkauden jakautumista, kasvattaa ihmisten vapaa-aikaa ja asettuu kestävään luontosuhteeseen muun muassa valikoimalla oikeat hyödynnettävät energiamuodot. On aika lähteä rakentamaan uutta ja edistyksellisempää vieraantunutta elämäntapaa sen sijaan, että kyynistyisimme voittamattoman vieraantumisen edessä ja kääntäisimme katsemme pois niistä teknologisista mahdollisuuksista, jotka ovat jo läsnä. ✕

Kirjoittaja on yläkouluun opettaja ja filosofian jatko-opiskelija Jyväskylän yliopistossa.

LÄHTEET:

- ✕ Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1991) [1966] *The Social Construction of Reality – A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books, Lontoo.
- ✕ Dewey, John (2006) [1927] *Julkinen toiminta ja sen ongelmat*. Vastapaino, Tampere.
- ✕ Marcuse, Herbert (1998) [1941] *Some Social Implications of Modern Technology. Technology, War and Fascism – Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume One*. Routledge, Lontoo & New York.
- ✕ McNeill, J. R. & McNeill, William H. (2005) [2003] *Verkottunut ihmiskunta*. Vastapaino, Tampere.
- ✕ Nordlund, Lasse (2008) *Elämämme perusteista – Pohdintoja työstä, rahasta ja energiasta omavaraisen elämäkokemuksen valossa*. Palladium Kirjat, Siuro.